

ІНТЕРНАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ РОЛЕЙ ПІДЛІТКАМИ ТА УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

*Валентина Шахрай
Біла Церква*

У статті обґрунтовується значення використання засобів театрального мистецтва у соціально-виховній роботі, спрямованій на інтерналізацію соціальних ролей підлітками та учнівською молоддю, та наводяться приклади організації театрально-ігрової діяльності школярів з метою інтерналізації ними важливих для нинішнього українського суспільства соціальних ролей.

Ключові слова: соціальна роль, інтерналізація, театральне мистецтво, театрально-ігрова діяльність, підлітки, учнівська молодь.

Повноцінний соціальний розвиток суспільства неможливий без засвоєння кожним його членом пропонованих довколишнім соціумом соціальних ролей. Соціальна роль — це зв'язувальна ланка між особистістю та спільнотою. Через виконання соціальної ролі індивід відображує себе як частинку суспільства і, разом з тим, вступає у процес соціальної творчості, вносячи у сценарій, реалізацію ролі особливості свого внутрішнього світу. Рівень засвоєння соціальних ролей є показником соціалізованості особистості, її соціальної компетентності, тому проблема засвоєння (інтерналізації) соціальних ролей членами будь-якого суспільства є надзвичайно важливою. Особливо це стосується суспільства українського. Успішний перехід від посттоталітарного до демократичного етапів його розвитку залежить від глибини сприйняття та належної реалізації соціальних ролей громадянами України, насамперед молодими. Сучасні соціальні ролі за своїм змістом, масштабністю, варіативністю суттєво відрізняються від попереднього періоду функціонування українського соціуму. Це зумовлює необхідність значної педагогічної уваги до інтерналізації соціальних ролей дітьми підліткового та старшого шкільного віку, адже саме в цей період становлення особистості закладається фундамент її соціальної поведінки, визначаються ціннісні орієнтації, здійснюється апробація моделей соціальної взаємодії. Позитивне сприйняття та подальше засвоєння соціальних ролей молодими людьми значною мірою залежить від емоційного чинника, тому у процесі соціально-виховної роботи, спрямованої на інтерналізацію школярами соціальних ролей, важливо опертися на емоційно-почуттєвий потенціал мистецтва, передусім театрального. Саме через засоби театрального мистецтва, в першу чергу театральної гри, створюється ситуація умовної реальності, що дає можливість здійснювати апробацію виконання соціальних ролей, більш чіткіше визначати до них власне ставлення, занурюватися у процес творчого засвоєння ролей. Можна стверджувати, що проблема інтерналізації соціальних ролей дітьми підліткового та старшого шкільного віку засобами театрального мистецтва є досить актуальною.

Вивчення сутності соціальних ролей, їхнього змісту, характеру відбито в наукових працях П. Горностая, І. Мартинюка, Р. Мертона, Н. Соболевої та ін. До розкриття значення інтерналізації соціальних ролей для соціальної адаптованості особистості, а також для можливості її самореалізації через соціальні ролі звертаються І. Кон, Т. Кравченко, Г. Лейтц, Я. Морено та ін. На потенціалі різних видів творчої діяльності школярів у процесі засвоєння соціальних ролей наголошується у працях О. Безпалько І. Зверевої, А. Капської, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко. Важливими в контексті проблематики даної статті є дослідження ролі театрально-ігрової діяльності підлітків та молоді щодо їх різнобічного розвитку О. Комаровської, Р. Короткової, Н. Миропольської. Водночас у науково-методичних роботах неповно розкривається потенціал театрального мистецтва у процесі засвоєння школярами соціальних ролей та висвітлюється методика цього процесу. Ці обставини і зумовили мету даної статті: з'ясувати значення театральних засобів для інтерналізації соціальних ролей дітьми підліткового та старшого шкільного віку та визначити основні методи та прийоми педагогічної роботи з організації

театрально-ігрової діяльності школярів, спрямованої на інтерналізацію найважливіших для сучасного українського суспільства соціальних ролей.

Кожне суспільство зацікавлене в тому, щоб його громадяни своєчасно оволодівали, уміло виконували та збагачували соціальні ролі згідно з вимогами життя, тобто здійснювався процес інтерналізації ролей. Інтерналізацію (лат. – *internus* – внутрішній) визначають як «процес, у ході якого індивід пізнає і приймає як обов'язкові ті соціальні цінності і норми поведінки, які прийняті в межах його соціальної групи або більш широкого соціального утворення» [5, 150]. Інтерналізація означає перехід змісту ролі, її вимог у внутрішню структуру особистості, і саме завдяки інтерналізації соціальних ролей членами суспільства можливе нормальне його функціонування [6]. Але в своїх соціальних ролях людина не тільки діє відповідно до очікувань і вимог суспільства, але, приймаючи у свій внутрішній світ різноманітні ролі, розвиває і саму себе, а також формує та змінює умови, що визначають її соціальну поведінку [3, 23; 3, 102-103]. У ході інтерналізації роль як соціально вироблений зразок, норма оцінюється особистістю крізь призму вироблених ціннісних орієнтацій, принципів, цілей та індивідуально забарвлюються нею. Для належної інтерналізації соціальної ролі надзвичайно важливим є її емоційно-почуттєве сприйняття та вироблення до неї відповідного ставлення. Ролі, що емоційно не сприйняті особистістю, є для неї чужими, їх виконання вона здійснює формально, поверхово. Емоційно наблизити соціально важливі ролі для молодих людей здатне самодіяльне театральне мистецтво, використовуючи, зокрема, такий арсенал можливостей, як образність, естетичний вплив, здатність до активізації внутрішніх сил індивіда, опора на самостійну вчинкову дію (хоч і театрально-ігрову) та різнобічну комунікативно-мовну практику, без якої неможлива підготовка будь-якої театральної постановки.

Як вказують зарубіжні дослідники М. Андерсен-Уоррен та Р. Грейнджер у своїй роботі «Драматерапія», без здатності людей грати різні ролі (чому сприяє театральна гра) неможливим є спілкування між людьми, усвідомлення своєї соціальної ідентичності [1, 75-78]. Оволодіння логікою сценічної дії допомагає людині краще усвідомити та реалізувати певну дію і в реальному житті. У процесі театрально-ігрової діяльності школярі, виконуючи певну кількість великих та малих ролей, розширюють пізнання соціуму, його різноманітних проблем, розвивають та удосконалюють свої соціальні здібності, включаються у процес соціальної творчості, збагачують емоційно-почуттєву сторону власної особистості.

Театральні ролі та ролі соціальні багато в чому подібні: вони діють в рамках певного сценарію, вимагають від індивіда належних перцептивних та комунікативних вмінь, піддаються оцінці зі сторони навколишніх тощо. Разом з тим роль театральна дозволяє ширшу свободу людини. Як зазначає Т. Полякова, театральна роль, на відміну від соціальної ролі, яка визначає типову соціальну поведінку, виходить за межі жорстко запрограмованих дій та надає простір для вияву індивідуальності [4, 26].

Змістом театрально-ігрової діяльності школярів, спрямованої на інтерналізацію соціальних ролей, має бути розкриття соціального життя у всій його різноманітності, у висвітленні найважливіших соціальних ролей – громадянина, патріота рідної землі, трудівника, майбутнього члена подружжя, учасника активного, духовно наповненого дозвілля та ін. Для дієвого театрально-педагогічного впливу на процес інтерналізації школярами соціальних ролей необхідними є активна підтримка педагогами театральної творчості дітей у різних її виявах, усвідомлення того, що театральні елементи мають бути постійними супутниками навчально-виховного процесу, створення для дітей театрально-педагогічного простору, де дитина через театральну гру здійснює пізнання соціального та власного внутрішнього світу, самореалізацію за активної підтримки педагогічних працівників. У зв'язку зі стрімким поширенням соціально-психологічних відхилень (відчуженість, самотність, негативне соціальне самопочуття), різних виявів дезадаптації у молодіжному середовищі педагогам слід звернути особливу увагу на терапевтичну, профілактичну дію театрального мистецтва.

Театрально-ігрова діяльність школярів може здійснюватись, опираючись як на традиційні підходи до її організації (підготовка з учнями вистав на основі драматичних творів), так і на інноваційні – через інтерактивний соціальний театр, що порушує важливі соціальні проблеми (насамперед ті, що торкаються молоді – вживання алкоголю, тютюнокуріння, правової поведінки тощо) та поєднує театральне дійство з такими

педагогічними методами та прийомами, як діалог, дискусія, імпровізаційне включення у театральну виставу, написання міні-творів, міні-відгуків, створення малюнків, плакатів на тему вистави та ін. Такий театр передбачає активне включення у процес осмислення проблематики вистави не лише юних акторів, але й глядачів.

Наведемо приклади театральної-ігрової діяльності школярів, що організовувалась з метою інтерналізації ними соціальних ролей в ряді шкіл Київської та Хмельницької областей.

Для розширення розуміння учнями сутності громадянськості, наближення їх до виконання соціальної ролі громадянина здійснювалася підготовка та показ театральної постановки «Який ти громадянин?» (7-ий клас). У ній розповідається про учня Славка, який пише досить пафосними словами заданий додому твір про те, яким має бути громадянин, водночас у реальному житті здійснює протилежні вчинки. У процесі підготовки та показу вистави педагогами вирішувалось завдання: зміцнити в школярів усвідомлення того, що справжній громадянин – це не тільки гарні слова про свій народ, рідний край, Батьківщину (хоча це також важливо), але, насамперед, справи, спрямовані на допомогу іншим людям, своєму рідному місту (селу), довколишній природі тощо. З учнями, які готували спектакль, проводилися бесіди за запитаннями: «Яке у вас ставлення до головного героя? Чи схвалюєте його поведінку? А чи можна щось позитивне відзначити в образі Славка?». Діти вказали, що Славко відповідально ставиться до виконання домашніх завдань і може видатися сумлінним учнем, але разом з тим він нещирий, не хоче підтримати інших, а тому не може бути оцінений позитивно. З учнями, які створювали образ головного героя, з'ясовувалося, чому вони захотіли грати роль такого хлопчика і що б через гру прагнули сказати іншим. Один із юних акторів відповів: «Це допомагає мені краще зрозуміти, яким має бути справжній громадянин, патріот, а також показувати іншим, яка поведінка є правдивою, а яка фальшивою».

Постановка міні-спектаклю стала частиною виховного заходу «Я – громадянин України». У процесі обговорення театральної постановки дітям ставилися запитання: «Яку б оцінку, як громадянину, ви поставили б Славку? Чи схожі ви інколи на цього героя? Які ознаки того, що Славко не є справжнім громадянином?». Більшість дітей за громадянськість поставили Славкові 3-4 бали, хоча зізнавалися, що деколи і їхня поведінка є такою, що її не можна назвати громадянською. Педагог звернувся до учнів зі словами: «Наша країна, наше місто – це наш дім. Бути громадянином – це значить турбуватися про них так, як ми турбуємось про красу, затишок, порядок у власному будинку, квартирі. Як власні квартира чи будинок потребують, щоб кожен їхній мешканець дбав про них, так цього потребує і наша Вітчизна». Дітям також було запропоновано прочитати прислів'я і приказки про любов до рідного краю, а потім визначити ті з них, що були найвлучнішими (ними стали такі народні вислови: «Де рідний край, там і рай»; «Кожному мила своя сторона»; «Як будеш різної землі триматися, то будеш від неї сили набиратися»; «Людина без рідної землі, як соловей без гнізда»; «Грудка рідної землі дорожча за золото»). Наприкінці заходу педагог порадив учням зініціювати такі справи, що свідчили б про громадянську позицію класу. Для цього діти запропонували підготувати виставу для молодших школярів, взяти участь в озелененні класу та школи, виготовити власними руками подарунки ветеранам війни та праці та ін.

Поглиблення сутності громадянської позиції школярів відбувалося у процесі роботи над постановкою трагедії Софокла «Антигона» (у скороченому варіанті), що органічно пов'язане із вивченням теми «Театр як синтез мистецтв» з предмета «Художня культура» (9 клас). Учні занурювались в атмосферу давньої епохи людської історії, коли громадянськість, на формування якої спрямовувалась така потужна суспільна інституція, як давньогрецький театр, була провідною рисою тогочасної людини. Значний інтерес для школярів викликала сама постать великого трагіка, вразила його непохитна віра в людину, в її значні творчі, розумові, моральні можливості. В основі трагедії «Антигона» – конфлікт між Антигоною, дочкою попереднього царя Фів Едіпа, і фіванським царем Креонтом [2]. Обоє в своїх діях відштовхуються від певних ідеалів і кожний по-своєму виявляється правим. Такі колізії характерні і для нашого часу, коли людина змушена робити дуже непростий для себе вибір. Ось чому підготовка та показ спектаклю викликав в учнів багато емоцій, вражень, думок. Педагог з'ясовував позицію школярів щодо подій,

героїв п'єси, їхніх вчинків за допомогою запитань: «Як ви гадаєте, на чийй стороні Софокл – Антігони чи Креонта? А на чийй стороні ви? Чи може Антігона бути ідеалом для сучасної молоді людини? Які риси Антігони вам найбільше імпонують? Чи можете ви назвати когось із сучасних громадян України, які схожі на Антігону?». Більшість учнів стали на сторону Антігони, відзначивши такі її людські риси, що викликають повагу і захоплення, як вірність традиціям, непохитність, самостійність, сміливість тощо. Хоча, на їхню думку, такі риси не часто є характерними для сучасних українських громадян, насамперед тих, хто становить верхівку суспільства. Педагог звертав особливу увагу на висловлювання Антігони, на їхній глибокий смисл, запропонувавши учням визначити ті слова героїні, які їм найбільше припали до душі. Найбільшу прихильність учнів викликали слова: «Любить я народилася, не ненавидіть». Робота над постановкою та показом «Антігони» засвідчила, що давньогрецькі трагедії – прекрасний матеріал для роботи з учнями. Вони не потребують дорогих костюмів, складних декорацій, і, разом з тим, піднімають питання, співзвучні сьогоденню та здійснюють це у доступний, зрозумілий спосіб, не занурюючи учнів у нетрі психологічних нюансів героїв.

Надзвичайно важливим елементом громадського життя сучасної України є вибори до державних та місцевих органів влади. Громадянське суспільство лише формується, а тому політична, виборча культура значної частини українських громадян є досить низькою. Сприяти її підвищенню необхідно уже в школі, використовуючи, зокрема, потенціал театральної-ігрової діяльності. З цією метою з учнями 11 класу був проведений театральний-ігровий захід «Вибори в країні Сподіванія». Йому передувала значна підготовча робота школярів під керівництвом соціального педагога та класного керівника на виконання завдання: «Сподіванія – це країна з великою територією, безліччю корисних копалин, багатомільйонним населенням. Разом з тим країна живе бідно, з почуттям пригніченості, невдоволення, водночас ще має надію на те, що колись життя буде кращим. Тому і назва цієї країни – Сподіванія. Сподіванія дуже подібна на іншу державу – Україну, ось чому і проблеми у них дуже схожі. Кожних 5 років у Сподіванії відбуваються вибори Президента. Зараз – передфінальний етап виборчих перегонів. Залишилося два претенденти на пост Президента – Впевнений та Кмітливий. Кожного з них підтримує партія. Впевненого – партія фіолетових, а Кмітливого – партія рожевих. Перемога буде за тим, хто переконає у необхідності тих кроків, що пропонують претендент та партія, яка його підтримує. Для цього слід підготувати: 1) промову претендента на теледебатах (не триваліше 4-5 хв.); розробити програму партії та здійснити її презентацію (не триваліше 5-6 хв.); виступ претендента на мітингу перед виборцями (не триваліше 4-5 хв.); лозунги, плакати, слогани прихильників».

Після такої підготовчої роботи, під час якої учні знайомилися з програмами сучасних українських партій, визначали найактуальніші проблеми сучасного українського суспільства, вправлялися в ораторському мистецтві та ін., відбувся театралізований захід. На ньому виголошували свої промови «претенденти», виступали «представники партій», що підтримують певного кандидата, скандували прихильники, всі учасники заходу «голосували бюлетенями на виборчих дільницях». Учням було запропоновано обґрунтувати свій вибір і написати міні-твір «Чому я вибрав (вибрала) саме цього кандидата». Під час обговорення відгуків педагог зосереджував увагу школярів на тому, що громадяни мають активно впливати на владу, діяти через громадські організації, партії, в особливих випадках – через мітинги, страйки. Основними принципами соціального співжиття мають бути толерантність, повага до позицій, ідеалів інших, недопущення ненависті, озлобленості, безкультур'я.

За зразком організації та проведення театральної-ігрової заходу «Вибори в країні Сподіванія» можна провести захід «Судові справи», спрямований на підвищення правової культури старшокласників, профілактики правового нігілізму, набуття практичних навичок у вирішенні проблем через суд (ними має володіти кожний громадянин демократичного суспільства). Учням пропонуються ситуації різних видів правопорушень. Для проведення «судового засідання» визначаються суддя, прокурор, адвокат, свідки. Така театральна-ігрова робота не тільки стане цікавою формою життєдіяльності школярів, але суттєво розширить їхні правові знання, підвищить інтерес до правової літератури, посилить відповідальність за свої вчинки.

Для формування навичок учасника змістовного, позбавленого шкідливого впливу на соціальне та фізичне здоров'я людини, дозвілля значна увага приділялася профілактиці відхилень у соціальній поведінці школярів (тютюнокуріння, вживання алкоголю, протиправна поведінка тощо). Обов'язковим елементом підготовки та показу профілактичних спектаклів стали бесіди про шкідливість тютюну, алкоголю, виготовлення плакатів, малюнків. З дітьми 6 класу був підготовлений спектакль «Ріпка (стара казка на новий лад)», у якому всі герої (крім Мишки) з метою стати сильнішими перед тим, як рвати ріпку, пили алкогольні напої. На початку вистави педагог звертається до зали: «Всі ми знаємо народну казку «Ріпка». Вона розповідає про те, як дід, баба та інші герої намагались вирвати ріпку, але без допомоги Мишки не могли з цією роботою справитись. А ми сьогодні у своїй невеликій виставі хочемо показати, чому ж ці герої виявилися безсилими. Ви ж після перегляду висловіте свої думки з приводу цього». Після вистави проводилась бесіда з присутніми дітьми за такими запитаннями: «Чи знаєте ви випадки, коли спиртні напої погіршували здоров'я людей, не давали можливості справлятися зі справою, за яку вони бралися? Чи відомо вам про вживання алкоголю школярами? Скажіть, а чи варто себе наражати на небезпеку, адже можна втратити здоров'я, не здійснити свої мрії?». Діти наводили приклади знайомих, які мають життєві проблеми через пристрасть до алкоголю, висловлювали своє негативне ставлення до вживання алкогольних напоїв. Педагог вивіщує плакат, на якому чорними літерами написано слово «алкоголь», роздає дітям невеличкі аркуші паперу і запитує: «Якими словами можна охарактеризувати слово «алкоголь»? (діти називають слова: «важкий», «темний», «падати», «кричати», «сваритися», «битися» та ін.). Запишіть їх. Скажіть, ці слова вам подобаються? Ні? Я пропоную розірвати аркуші з цими словами і викинути у смітник». Замість плаката із словом «алкоголь» вчитель вішає плакат із словом «здоров'я», написаного яскравими літерами, та звертається до підлітків: «Алкоголю ми протиставляємо здоров'я. Якими словами ми можемо охарактеризувати здоров'я? (відповіді дітей: «сильний», «радісний», «веселий», «перемагати» та ін.). А такі слова вам подобаються? Давайте підійдемо до нашого плаката і помістимо на ньому записані вами слова. А, можливо, ви ще й намалюєте на плакаті щось таке, що уособлює здоров'я (діти малюють квіти, дерева, сонце, птахів тощо). Який прекрасний плакат вийшов у результаті нашої спільної творчості! Ми йдемо з вами дорогою здоров'я, натхнення, радості, а не алкоголю».

Через театралізацію підлітки та учнівська молодь зможуть глибше засвоювати й інші соціальні ролі – майбутнього сім'янина, трудівника, вірного друга. Наприклад, завдяки сценічному створенню поетичних образів, в серцях яких квітне ніжне почуття кохання (Мавка і Лукаш, Галя і Назар, Ромео і Джульєтта та ін.), у шкільної молоді формуватиметься усвідомлення вагомості одухотвореної статевої поведінки. На нашу думку, театральне мистецтво дає можливість наблизити юну людину до різноманітних аспектів соціального життя.

Можемо стверджувати, що соціально-виховна робота, націлена на інтерналізацію соціальних ролей підлітками та учнівською молоддю з використанням засобів театального мистецтва, є достатньо ефективною. Школярі через театральну гру, залучення до різних форм позанавчальної та навчальної театально-ігрової діяльності поглиблюють розуміння складності, неоднозначності соціального світу, розширюють знання про нього, здійснюють вибір соціальних ролей і виробляють вміння та навички їх виконання у реальній життєвій практиці. Особливу роль у процесі інтерналізації соціальних ролей підлітками та старшокласниками відіграє інтерактивний театр, який поєднує театральну гру з іншими педагогічними методами та прийомами – бесідою, діалогом, дискусією, аналізом вчинків героїв вистав, порівнянням їх із власними тощо. Подальші дослідження з даної проблеми доцільно спрямувати на розробку театально-педагогічних проєктів, метою яких є інтерналізація школярами конкретних соціальних ролей.

Література:

1. Андерсен-Уоррен М. Драматерапія / М. Андерсен-Уоррен, Р. Грейнджер; пер. с англ. А. И. Копытина. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

2. Античний театр: Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан, Менандр, Плавт : трагедії і комедії / пер. з давньогр. та латин.; упорядкув. та передмова В. І. Пашенка. – К. : Веселка, 2003. – 382 с.

3. Лейтц Г. Психодрама : теория и практика. Классическая психодрама Я. Л. Морено / пер. с нем. ; общ. ред. и предисл. Е. В. Лопухиной и А. Б. Холмогоровой. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 352 с.

4. Полякова Т. Н. Театрально-игровая деятельность в творческом развитии учителя в процессе постдипломного образования : автореферат дис. на соискания научного степени докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Татьяна Николаевна Полякова; Санкт-Петербургская академия постдипломного педагогического образования. – СПб., 2010. – 49 с.

5. Соціологія : терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник / укл. В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. – 2-е вид., стереотипне. – Львів : Новий Світ-2000, 2004. – 480 с.

6. Ушамирская Г. Ф. Интернализация социальных ролей учащейся и студенческой молодежи / Г. Ф. Ушамирская. – Волгоград, 2002. – 170 с.

В статье обосновывается значение использования средств театрального искусства в социально-воспитательной работе, направленной на интернализацию социальных ролей подростками и учащейся молодежью, и приводятся примеры организации театрально-игровой деятельности школьников с целью интернализации ими важных для нынешнего украинского общества социальных ролей.

Ключевые слова: социальная роль, интернализация, театральное искусство, театрально-игровая деятельность, подростки, учащаяся молодежь.